

ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2024 Vol. 3

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2024 Vol. 3

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosari: Nodir Jo'raqo'ziyev

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ūlvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Ūşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nodir Jurakuziev

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Manzura Abjalova

O'zbek tilidagi mantlarni avtomatik morfologik tahlil qilishda
lemmatizatsiya va stemming jarayoni.....6

Ləman Həsənova

Azərbaycan dilində alınma turizm terminləri və onların Nizama
salınma prosesi.....22

Adabiyotshunoslik

Hulkar Aliqulova

O'zbek va qozoq yor-yorlarining boshqa to'y qo'shiqlari bilan
munosabati36

Aygul Chobanova

Zalimxon Yoqub she'rida qofiya, ritm va intonatsiya boyligi.....55

Atilla Süleymanlı

“Özbəkistanım” – Tarix, Mədəniyyət və
Milli Kimliyin Poeziyada Əksi.....68

Fan. Ta'lim. Metodika

Мадина Назарова

Использование искусственного интеллекта в образовании:
преимущества, недостатки и перспективы.....80

Tarix. Manbashunoslik

Shamsiddin Kamoliddin

Somoniylarning boshqaruv tizimida turklar.....100

Sema Dülğar, Şeyda Naciye Ötegen Cuma

Bir Derviş ve Bir Seyyahın Kesişim Noktası: Seyahat
(Sarı Saltuk ve İbn Batuta Özeline).....118

CONTENT

Linguistics

Manzura Abjalova

Lemmatization and stemming processes in automatic morphological analysis of Uzbek texts.....6

Laman Hasanova

The Borrowed Tourism Terms in Azerbaijan Language and their Regulation Process.....22

Literature

Hulkar Alikulova

The Relationship of Uzbek and Kazakh Yor-Yor Songs to Other Wedding Songs.....36

Aygul Chobanova

Richness of Rhyme, Rhythm and Intonation in Zalimkhan Yagub's Poem.....55

Atila Suleymanli

"My Uzbekistan": Reflection of History, Culture and National Identity in Poetry.....68

Science. Education. Methodology

Madina Nazarova

The usage of Artificial Intelligence in Education: Advantages, Disadvantages and Prospects.....80

History. Source studies

Shamsiddin Kamoliddin

Turks in the Samanid's Administration.....100

Sema Dulgar, Sheyda Naciye Otegen Cuma

The Intersection of a Dervish and a Traveler: Travel (Specially on Sari Saltuk and Ibn Battuta).....118

Azərbaycan Dilində Alınma Turizm Terminləri və Onların Nizama Salınma Prosesi

Ləman Həsənova¹

Özət

Məqalədə Azərbaycan dilində işlənən alınma turizm terminləri və onların nizamasalınma prosesi, unifikasiya məsələləri tədqiq olunmuşdur. Müəyyənləşdirilir ki, turizm sahəsinin inkişafı turizm leksikasının da formalaşmasını və inkişafını şərtləndirir. Azərbaycanın digər ölkələrlə əlaqələrinin genişlənməsi dildə milli terminlərlə yanaşı, alınma terminlərin istifadəsinə zəruri edir. Turizm bir elm sahəsi kimi daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə formalaşdığı üçün turizm terminologiyasında da alınma terminlər sürətlə artmaqdadır. Dildə alınma turizm terminləri artdıqca terminlərin nizama salınması, unifikasiyası kimi məsələləri də aktuallaşır. Turizm terminologiyasında variantlar, paralellər müşahidə olunur ki, bu da terminlər üçün normativlərin müəyyənlişməsinə, nizama salınması, sistemləşdirilməsi üçün prinsiplərin tətbiq olunmasını zəruri edir. Məqalədə bir çox alınma turizm terminləri bu aspektdən təhlil edilmiş və Azərbaycan dilində düzgün istifadəsi göstərilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, alınma turizm terminləri, nizamasalınma, unifikasiya, variantivlik.*

Giriş

Turizm geniş beynəlxalq səviyyədə yayıldığı üçün bu sahədə alınma terminlər daha çox beynəlxalq dillərdən keçir. Bu səbəbdəndir ki, turizm terminologiyasında alınma terminlər say etibarilə daha çoxdur. Məsələn, otelçilikdə *vip-otel, butik-otel, gastro-otel, kazino-otel, kabana, kempinq, motel, klub-otel, koqress-otel, qesthaus, apart-otel, apartament-otel, apartament, pansion, pet-frendi otel* və s. alınma terminlər istifadə edilir. Verilmiş alınma terminlərin əksəriyyəti defislə birləşən iki komponentdən ibarətdir. İkinci komponent otel terminidir. Terminlər yalnız otel növlərini əhatə edir. Birinci komponentin də turizm termini kimi işlənməsi

¹ Ləman Həsənova – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İ. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, böyük elmi işçi, Azərbaycan, Bakı.

E-mail: lemanheseneli@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7205-0707

Alıntı için: Ləman Həsənova. 2024. "Azərbaycan Dilində Alınma Turizm Terminləri və Onların Nizama Salınma Prosesi". *Özbekistan: Dil ve Kültür* 3: 22 – 35.

geniş yayılmışdır.

Kazino-otel. Birinci komponent kazino alınma terminidir. Kazino oyun avtomatları, müxtəlif kart oyunları stolları və digər qumar qurğuları olan zaldır. Kazinoda bufet, bar və estrada fəaliyyət göstərir. Kazino fasiləsiz işləyir.

Kazino-otel bir və ya bir neçə mərtəbəsi kazino olan oteldir. Oteldə yerləşən turistlər kazino xidmətindən istifadə edə bilirlər. Buna kənar adamlar da buraxılır. Qeyd edək ki, turizmdə kazino-tur səfəri və ekskursiyaları ayrıca xidmət növlərini təşkil edir. Bir sıra ölkələrdə kazinoların fəaliyyəti qadağan olunmuşdur. Belə ölkələrdə səyahətə gedənlərə kazino-tur təklif edilmir. Lakin başqa ölkəyə səyahət edən turist qaldığı oteldə kazino-tura çıxmaq imkanı qazanır.

Turizm çoxsahəli sistemdir. Turist səyahətə çıxdığı ölkədə xüsusi turpaket alır. Turpaket turist səfəri boyu göstəriləcək bütün xidmətləri özündə birləşdirir. Bundan başqa turist qaldığı otelin turist xidmətlərindən də istifadə edə bilər. Oteldə təklif olunan xidmətlərin bəziləri qabaqcadan alınmış turpaketə daxil ola bilər. Turist bu paketdə olmayan turist xidmətlərinə görə əlavə pul ödəyir.

Konqres-otel. Qoşa söz şəklində olan alınma terminin ikinci komponenti turizm terminidir. Birinci termin elmi dildə istifadə olunan ümumi terminidir. Konqres, çoxmənalı termindir və müxtəlif sahə terminologiyalarında işlənir.

Müasir böyük mehmanxanalarda müxtəlif ölçülü toplantı zalları fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar baş assambleyalarını, konqres və konfranslarını belə zallarda keçirir və bu zaman nümayəndələrin də həmin oteldə qalmasını təşkil edirlər. Konqres-otel birləşməsi də buradan yaranmışdır. Turizmdə bağlılıq müxtəlif ölkələrdən olan nümayəndələrin səfəri, konqresin keçirildiyi müddətdə turist gəzintiləri, eləcə də ekskursiyalarda iştirak etməsindən irəli gəlir. Otelin konqres nümayəndələri üçün təşkil etdiyi turlar konqres-tur adlandırılır.

Apartament-otel. Hazırda mənzillərin, evlərin turist xidmətində istifadə olunması geniş yayılmışdır. Bəzi turist təşkilatları məhz bu məqsədlə xüsusi evlər tikir. Kənd və ailə turizmində apartament-otellə daha çox tələbat olur. Apartament-otellərdə yerləşən qonaqlar üçün gəzinti və səfərlərin, ekskursiyaların təşkili ilə məşğul olan inzibatçılar və turoperatorlar olur.

Qastro-otel. Xüsusi ərzaq mallarının hazırlanması, onların dequstasiyası və alınması ilə maraqlı olan turistlər, adətən, qastro-oteldə yerləşməyə üstünlük verirlər. Belə otellərdə müvafiq

məhsulun satışı təşkil edilir, turistlərin gündəlik yeməklərində bu ərzaqlardan istifadə olunur. Qastro-otel kənd turizmi ilə bağlı sahədir. Belə turizmin təşkilatçıları fermerlər, xüsusi ərzaqlar hazırlayan ailə təsərrüfatları olurlar. Şokolad, müəyyən şərab növləri, pivələr, kolbasalar, pendirlər və digər ərzaqlar hazırlayan təsərrüfatların məhsul istehsal prosesi ilə tanışlıq, onların yeməxana və restoranlarında nahar və şam yeməyi, sonra firma, mağazanın xidməti turist ekskursiyasını əhatə edir.

Qastro-oteldə yaşayanlar qastro-turlarda iştirak edirlər. Üç-dörd gün ərzində müxtəlif qastro-tur təklif oluna bilər. Fərqli brend ərzaq məhsulları istehsal edən təsərrüfat və müəssisələr birləşərək həm qastro-otel, həm də qastro-tur xidmətini qururlar. Onların gəlirləri otel xidmətindən, məhsulun istehsalı ilə bağlı ekskursiyadan, gündəlik yeməyin müvafiq yeməxanada təchizi, eləcə də firma-mağazalarda öz məhsullarını satmaqla əldə olunur.

Müasir dövrdə turizmin təşkilində otellərin rolu sürətlə artır. Otellər yalnız gecələmək, yerləşməklə bağlı fəaliyyət aparmır, müxtəlif turist xidmətlərinin göstərilməsi ilə ciddi məşğul olurlar. Otelin ya özünün turagentliyi işləyir, ya da otel müxtəlif turagentliklərlə müqavilələr bağlayır, öz qonaqlarının turist xidmətlərindən istifadə etməsi üçün şərait yaradırlar.

Turizmin təşkili, turist xidmətlərinin göstərilməsində turopereator və turagentlərin rolu böyükdür. Turopereator və turagent turizm terminologiyasının terminləridir.

Turopereator – turopereator. Azərbaycan dilinə bilavasitə ingilis dilindən transliterasiya yolu ilə keçmiş termdir.

Müasir turizm terminologiyasındakı alınmaların tərkibində bəzi komponent və termin elementlərinin işləkliyi müşahidə olunur. Belə komponentlərdən biri “tur” sözüdür. Turizm və turist sözlərinin tərkibində işlənən bu sözə turizm terminologiyasında tez-tez müraciət edilmiş, onun etimologiyasını öyrənməyə çalışmışlar [Dorofeyeva 2017; Doljenko 2011].

Mənşəcə latın dilindən olan *tour* fransız dilindən ingilis dilinə keçmişdir. İlk mənəsi dövrə, dönmə kimi izah edilir. A.Dorofeyeva ingilis dilində 1670-ci ildə *the grand – tour* birləşməsinin tərkibində ingilis gənclərinin Fransaya səfəri mənəsində işlənməsini qeyd etmişdir [Dorofeyeva 2017]. *The grand tour* – böyük səfər birləşməsi fransız dilində yoxdur. Onu *tourney* termini əvəz etmişdir. Sonralar bu termində ingilis dilinə və oradan başqa dillərin turizm terminologiyalarına keçmişdir. Tur terminində gedib-qayıtma mənəsi vardır. Turizm terminologiyasında gəzinti,

ekskursiya və başqa terminoloji mənalarda işlənir. Tur sözü turizm terminologiyasında bir sıra terminoloji birləşmələrin əmələ gəlməsində istifadə edilmişdir. Məsələn, *biznes-tur, viski-tur, qurman-tur, qastro-tur, inklüziv-tur, kazino-tur, konqres-tur, misterit-tur, turagent, turbüro, tuoperator, pətic-tur* və s.

Verilmiş nümunələrin bir qisminə tur özündən əvvəl gələn komponentlə defislə birləşir. Bu terminlərdə "tur" termini gəzinti, səfər, səyahət mənalarında işlənir. Digər birləşmələr mürəkkəb söz şəkilli termin şəklindədir. Bu terminlərdə tur turizm termin elementi funksiyasını yerinə yetirir. Turagent (turist/turizm agenti), tur-büro-turist/turizm və s.

Alınma turizm terminologiyasında termində *ing* elementinin məhsuldar işlənməsi müşahidə olunur: *bukinq, bekpekinq, dayvinq, inkaminq, karavaninq, keytrinq, kempinq, raftinq, roupcampinq, cipinq* və s. Bu tipli alınma terminlərdəki *ung (ing)* elementinin iştirakının səbəbini aydınlaşdırmaq məqsədilə onların struktur-qrammatik və semantik təhlilini verməyə çalışsaq.

-ing suffiksi ingilis dilində feildən isim düzəldir və bu isim prosesin adını bildirmişdir.

Booking = book + ing. *Book* feilinin sifariş vermək, kitaba salmaq mənaları vardır. Feilə *-ing* şəkilçisi artırıldıqda kitaba salma, sifariş vermə mənaları əmələ gəlir. Turizmdə *bukinq* sifarişi qəbul etmə, qeydiyyat alma, siyahıya salma mənalarında işlənir. Otellərdə turistlər üçün qabaqcadan qeydiyyat siyahısı hazırlanır və ona *bukinq list (booking list)* deyilir, *Diving = dive + ing*. *Dive* feili suya dalma, baş vurma mənasındadır. Su turizminin növlərindən biri *dayvinq* termini və ifadə olunur. *Dayvinq* turistlərə tur kimi də təklif edilir. Turizmdə *daily diving* (gündəlik *dayvinq*) növündə turistlər oteldə olduqları dövrdə hər gün suya dalma ilə məşğul olurlar. Bu zaman onları dənizin, gölün müxtəlif landsaftlı hissələrinə aparırlar. Belə turist xidməti sualtı aləmlə yaxından tanış olmaq imkanı yaradır. Turizm terminologiyasında *dayv-safari, dayvinq-safari, dabl dayver alınmaları* da işləkdir.

Incoming - *inkaminq*. Turizm xidməti növlərindən biridir. Tuoperatorun ölkəyə gəlişi xarici turistlər üçün ölkə daxilində müxtəlif marşrutlar üzrə turlar təşkil etmək funksiyası *inkaminq* adlandırılır.

Keytrinq restoran biznesi növlərindən biri olub turizmdə geniş tətbiq olunur. *Cater* xidmət etmək, təmin etmək mənalarını verən feilə *-ing* şəkilçisinin artırılması ilə düzəldilmişdir. Tuoperator turistlər üçün restoranda banket, ad günləri və başqa əyləncələr

təşkil edir. Onun bu xidmətinin adı keytinq adlanır.

Karavaniq - Caravaniq. Avropa və ABŞ-da yayılmış turizm növüdür. Turistlər avtoevlər və ev funksiyasını yerinə yetirən yedəklə səyahətə çıxır, müxtəlif yerlərdə (meşə, dağ, dəniz sahili, şəhər və s.) düşərgə salaraq orada gəzir, səyahət və ekskursiyalarda iştirak edirlər. Avtomobil turizmi növlərindən biri hesab edilir.

Bizim eradan əvvəl 69-30-cu illərdə Kleopatronun xüsusi çadırda ova getməsi ilk karavaniq hesab edilir. Venesiyalı Marko Polo (1254-1324) hər cür şəraiti olan araba ilə səyahətə çıxmışdır [Первое упоминание ...].

Hind-Avropa dillərində *caravan* – qonşu arabası, furqon, karvan mənalarında işlənir. Əslə sanskrit dilindən fars dilinə, fars dilindən isə italyan, ispan, ingilis, alman və s. dillərə keçmişdir. Türk dillərində də eyni mənada işlənir. Uzaq keçmişdə səfər karvanla getmək dəbdə olmuşdur. Qədim yollarda və şəhərlərdə karvanla gələnlərin qalması üçün xüsusi karvansaralar salınmışdır. Karvansaray qədim şərq oteli sayıla bilər.

Müxtəlif sahə terminologiyalarında olduğu kimi, turizm terminologiyasında da prepozitiv mini-termin elementli terminlər az deyildir. Məsələn, minitur, minibar, minikruiz, miniotel və s. N.Məmmədli "*mini termin elementinin latın mənşəli min- daha kiçik, daha xırda, ən kiçik mənalarını daşmasını qeyd etmişdir*" [Məmmədli 1998, 14]. Mini termin elementi komponentli vahidlər ikinci komponentin ifadə etdiyi mənaya kiçiklik, xırda, balacalıq və s. semi artırır. Miniotel digər otellərlə müqayisədə sayca az turist qəbul etmək imkanına malikdir.

Multi (çox) latın mənşəli termin elementi termin və sözlərə artırılaraq turizm terminologiyasında yeni vahidlərin yaranmasında iştirak edir. Məsələn, multitur, multiklub, multiviza və s.

Turizm terminologiyasında bir sıra digər termin elementlər də işləkdir.

Avia: aviareys, aviaturizm; astro: astroturizm; aero: aeroxaksi, aeromehmanxana; in: inkaminq, inkamtur, inkamturoperator, inka-minq – turizm və s.

Turizmdə terminlərin alınmasına dair tədqiqatlarda alınma terminlərin sayının sürətlə artması və onların az olmayan qisminin sahələrarası xüsusi terminoloji qat təşkil etməsi göstərilir [Markova 2014, 684]. Turizm terminologiyasında alınma terminlərin say və sahələrarası çeşidlərinin artmasının iki əsas səbəbi diqqəti cəlb edir. Birinci səbəb turizmin sürətli inkişafı və beynəlxalq miqyası əhatə etməsidir. İkinci səbəb turizmin müxtəlif sahələrə nüfuz etməsi

və onların xidmətlərindən bəhrələnməsi sayıla bilər. Müxtəlif xalqların məişətinə nüfuz etməklə turizm bu xalqlara aid realiyaları özünün xüsusi leksik qatına – terminologiyasına cəlb edir. Fərqli yemək, qalacaq yer, tikili, istifadə edilən nəqliyyat və s. adları turterminologiyaya daxil edilir.

Sahə terminlərinin nizamasalınması, unifikasiya edilməsi və standartlaşdırılması problemləri haqqında XX əsrin ikinci yarısından tədqiqatlar aparılmışdır [Kandelaki 1970; Senin 2005]. Bu işlərdən birincisi olaraq terminlərin nizama salınması diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Nizama salma terminoloji sistemin qaydaya salınması, inventarlaşdırılması kimi də izah edilmişdir. Sahə terminologiyasının qaydaya salınması ilk dövrdə sinonim terminləri terminosistemdən çıxarmaq, terminlərin definisiyasını, onların yazılışını dəqiqləşdirmək məsələlərini əhatə etmişdir. Belə bir proses inventarlaşdırma tələbini ortaya atmışdır. Təbii ki, dəqiqləşdirmə, ilk növbədə, sahə terminlərinin toplanıb qeydə alınmasını, onların siyahısını tərtib etməyi zəruriləşdirmişdir. Beləliklə, terminoloji sahələrdə terminlərin siyahıları və tədricən buna paralel olaraq terminlərin izahlı, eləcə də tərcümə lüğətlərinin tərtibi istiqamətində işlər başlanmışdır. Nəticədə terminoloji lüğətlərin tərtibinə daha çox diqqət verilmişdir. Lüğətlərin tərtibi terminlərin həm inventarlaşdırılmamış, həm definitivləşdirilməsi, həm də nizama salınmasını özündə birləşdirmişdir. Təsadüfi deyil ki, M.Qasımov nizama salınmış terminologiyayı *“xüsusi metodika ilə müəyyənləşdirilmiş anlayışlar sistemi ilə işarələr sisteminin vəhdəti”* kimi qələmə vermişdir [Qasımov 1973, 110]. Bəzi tədqiqatçılar terminlərin nizama salınmasını izah edərkən *“nizamasalma”* sözünün semantikasına müraciət etmişlər. *“Nizamasalma sözünün aydın semantikasi vardır. Bu söz “nizama salmaq” felindən düzəlmiş, feili isimdir. Lüğətlərdə nizama salmaq “nədəsə qayda-qanun yaratmaq, nəyəsə məlum ardıcılığı, qaydanı vermək» mənasında izah olunmuşdur”* [Danilenko 2011, 8]. Buna oxşar fikir, daha dəqiq desək, terminlərin nizama salınmasında onların semantikasının və motivləşməsinin əsas götürülməsi ideyasını T.L.Kandelaki də irəli sürmüşdür [Kandelaki 1970].

Azərbaycan terminologiyasında terminləri nizamasalma haqqında ilk fikirləri M. Qasımov irəli sürmüşdür [Qasımov 1973, 110]. Ötən əsrin sonlarında bu problemə başqa tədqiqatçılar da müraciət etmişlər [İsmayılova 1997]. Son dövrlərdə Azərbaycanda sahə terminologiyalarına aid işlərdə bu məsələyə ardıcıl müraciət olunur.

Tədqiqat işlərində nizamasalmanın definisiyasının verilməsinə də cəhd göstərilmişdir. *“Nizamasalma – Sahəyə aid terminlərin və termin-variantların toplanması, onların öyrənilməsi, qruplaşdırılması, terminoloji sistemdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılması, anlayışlar sistemi ilə onların adları arasındakı uyğunluğun müəyyənləşdirilməsi. ...Nizamasalma prosesinin son nəticəsi sahə terminologiyasını tam əhatə edən lüğətin hazırlanmasıdır”* [İsmayılova 1997, 75-76]. Onu da qeyd edək ki, müəllif bu işində sahə terminologiyasının nizama salınmasının 6 mərhələli ardıcılığını təklif etmişdir: *“1) sahənin quruluşunun öyrənilməsi; 2) anlayışların seçilməsi; 3) anlayışların sistemləşdirilməsi və qruplaşdırılması; 4) anlayışların təsnifatı; 5) təriflərin təyini; 6) terminlərin seçilməsi”* [İsmayılova 1997, 136]. Maraqlıdır ki, bu prosesdə terminin seçilməsi sonuncu mövqedə durur.

“Terminologiyanın nizama salınması müvafiq sahə anlayışlarının müəyyənləşdirilməsi və müəyyən sistemə gətirilməsini” əhatə etdiyini qeyd etmişdir [Sadıqova 2011, 349]. S.Sadıqovanın fikrinə görə, birinci mərhələ sahəni əhatə edən terminlərin toplanılmasıdır. Üçüncü mərhələdə terminlərin toplanması, sonuncu mərhələdə isə terminlərin sistemləşdirilməsi yerinə yetirilir [Sadıqova 2015, 156]. Terminlərin sistemləşdirilməsinin nizamasalmada sonuncu pillə olması şübhə doğurmur və bu prosesdə sahədə işlənən terminin əsas variantının və ya variantlarının təyin edilməsi də yerinə yetirilir. Nizamasalma zamanı terminlərin variantlılığı tam aradan qaldırılmaz, eyni anlayışı ifadə edən fərqli variantlar da qeydə alınır və ümumi sistemə daxil edilir.

Ümumiyyətlə, terminoloji sistemin nizama salınması hər bir sahə terminologiyası üçün vacib məsələlərdən biridir. Şübhəsiz ki, bu proses müvafiq sahə ədəbiyyatından terminlərin seçilib toplanması ilə başlanmalıdır. Nizamasalma terminlərin işlənməsi və təyindəki qüsurları aradan qaldırmağa xidmət göstərməli, sahənin ümumi termin fondunun əsas özəyini müəyyənləşdirməlidir.

S.Sadıqova göstərir ki, *Terminologiyanın nizama salınması üçün bazis rolunu dildə işlənən terminlər təşkil edir. Xüsusilə, sahə terminləri ilkin məqamda səpələnmiş olurlar. Çünki ayrı-ayrı elmi məqalələr, tədqiqat işlərinin müxtəlif müəlliflər tərəfindən yerinə yetirildiyinə görə obyektiv münasibət özünü göstərir. Buna görə də eyni mətndə eyni anlayışları bildirən müxtəlif terminlərə rast gəlinədiyi kimi, bir terminin bir neçə anlayışı ifadə etməsi halları da qeydə alınır* [Sadıqova 2011, 350].

Azərbaycan dilində turizm terminlərinin nizama salınması

məsələsinə müəllifin qeyd etdiyi aspektdən yanaşmaq olar. Bununla belə, hazırda Azərbaycan turizm terminologiyasında nizamasalma ilə bağlı bir çox işlərin görüldüyünü nəzərə almaq da lazım gəlir. Respublikamızda turizmin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu diqqət turizm üzrə kadrların hazırlanmasında da özünü göstərir. Azərbaycan turizm və menecment universitetində sahəyə aid dərslərlərin, monoqrafiyaların yazılması və turizm terminləri lüğətlərinin hazırlanıb nəşr edilməsi istiqamətində çox iş görülmüşdür. Bu işlər turizm terminlərinin toplanması və onların ilkin olaraq müəyyən sistemə salınmasını təsdiq edir.

S.Rəhimovun tərtib etdiyi lüğətə beynəlxalq turizmdə işlənən 3000-dən çox termin və onların izahları daxil edilmişdir [Rəhimov 2011]. Universitetin ingilis dili kafedrasının müəllimlərinin hazırladığı ikidilli tərcümə lüğətinə 10300-dən çox lüğət maddəsi salınmışdır. Təkcə bu iki mənbəyə istinadla demək olar ki, Azərbaycan turizm terminologiyasının nizama salınmasının anlayışların toplanması, onların definitləşdirilməsi və terminlərin toplanıb sistemləşdirilməsi üzrə xeyli praktik məsələlər həllini tapmışdır. Toplanmış terminlərin və onların variantlarının nizama salınıb unifikasiyası bu baxımdan müəyyən mənada sadələşmişdir.

Azərbaycan dilində nizama salınmış, unifikasiya edilmiş bəzi turizm terminlərini nəzərdən keçirək.

VFR - visiting friends and relatives. Beynəlxalq terminologiyada ictimai turizm mənasında işlənən *VFR* termini Azərbaycan dilində olduğu kimi ixtisar variantında da işlədilir. İctimai turizm marağ dairəsinə görə yaxın adamların və dostların yanına turist səfərlərini ifadə edir. Termin ingilis dilində ilkin formanın inisial hərfləri əsasında yaradılmış və standartlaşdırılmışdır. Azərbaycan turizm sənayesində bu terminin işlədilməsi standartlaşdırma ilə əlaqəyə malikdir. İngilis dilində dörd komponentdən ibarət olan ilkin formanın tərkibindəki "and" tabesizlik bağlayıcısı köməkçi söz olduğuna görə abreviasiyada istifadə olunmamışdır. Terminin Azərbaycan dilindəki ilkin forması *İT* formasında qısaldıla bilər. Belə qısaltma dilimizdə informasiya texnologiyaları termininin ixtisarı ilə omonim yaradır. Standartlaşdırmada terminlərin omonimliyi isə məqsədəuyğun sayılır. Ona görə bu terminin *VFR* variantının standart kimi qəbul edilməsi məqsədəuyğundur.

Alınma terminlərdə variativlik və paralel işlənmə müşahidə olunur. Variativlik terminin yazılışında aşkara çıxır. Məsələn, *otel* - *hotel*. Termin latın mənşəli olub ingilis dilindən transliterasiya yolu ilə alınmışdır. Mehmanxana mənasında olan bu sözün əvvəlində "h"

qrafemi və tələffüz zamanı bu, “h” fonemi ilə ifadəsini tapır. Deməli, alınma Azərbaycan dilində *hotel* şəklində işlənmişdir.

Hotel prahind – Avropa mənşəli *hostis* sözündən olub mənası “yad”, “gəlmə” deməkdir. Sonradan latın *hospes (hospitem)* “yadelli, qonaq; sahib” sözü işlənmiş və XI əsrin birinci yarısında fransız dilinə “mehmanxana” mənasında keçmişdir. İngilis dilində fransızcadan alınmışdır. Məsələ burasındadır ki, fransız dilindən alınma [otel] şəklində transkripsiya edilir [Qalperin, Mednikova 1987, 782]. Bu mənbədə *Hotel* sözünün hələ [ho(u)tel], həm də [otel] kimi transkripsiyası verilmişdir.

Azərbaycan dilinə rus dilindən keçməsi ehtimalı böyükdür. Müstəqillikdən əvvəl də Azərbaycan dilində Avropa mənşəli söz kimi işlənmişdir. Hər iki termin haqqında daha əvvəl məlumat verilsə də, *hostel* termini ilə müqayisə məqsədi ilə həmin məlumatı təkrarlamaq lazım gəlir.

Fransız dilində *hotel* və *hostel* eyni mənada istifadə olunmuşdur. Lakin tədricən bu terminlərin mənalarında fərq yaranmışdır.

Bəzən dildə *hotel-hostel* terminləri paralel şəkildə işlənir. Qeyd edək ki, *hotel* və *hostel* turizm terminləri olaraq bir-birindən fərqlənirlər. Otel daha bahalı mehmanxana növüdür və burada müştərilərə göstərilən xidmət növləri çoxdur. *Hostel* gecələmək üçün nəzərdə tutulmuş mehmanxana növüdür, hamam, tualet və s. otaqdan kənarında yerləşir və ümumi xidmət üçün nəzərdə tutulmuşdur. *Hostel* yataqxana tipindədir, bir otaqda iki, dörd, altı və s. sayda müştəri yerləşdirilir. *Hosteldə* heç bir əlavə xidmət yoxdur.

Turizm terminlərinin nizama salınmış siyahılarında hər bir terminin variantları da qeydə alınır. Unifikasiya və standartlaşma prosesində bu variantların ləğv edilməsi və qeyri-standartlığı, eyni zamanda turizm diskurslarında paralel işlənmə imkanları araşdırılır. Variantlar siyahıda müəyyən ardıcılıqla qeyd edilir. Məsələn: *Tur//səfər//səyahət//kruiz//voyaj//turist səfəri//gəzinti*.

Bu terminlər turist diskurslarında sinonim variantlar kimi işlənir. Unifikasiya və standartlaşma prosesində onların müqayisəli təhlilinə ehtiyac yaranır. Birinci növbədə definitiv müqayisə, tutuşdurma yerinə yetirilir.

“*TOUR [tour]* – Tur. *Marsrut və proqram üzrə müəyyən müddətə təşkil olunmuş turist səfərləri. Belə turlar kompleks xidmətlər (turist-ekskursiya, nəqliyyat, yerləşmə, qidalanma, mədəni-kütləvi və s.) ilə təmin olunurlar. Turlar fərdi və ya qrup şəklində, planlı, sifarişli və operativ ola bilərlər*” [Rəhimov 2011, 228 – 29].

“VOYAGE [voyic] - Fransız mənşəli sözdür. Gəzinti və səyahət mənalarını daşıyır. Turizm sahəsində tez-tez işlədilir” [Rəhimov 2011, 255].

“CRUISE [kruiz] - Müntəzəm cədvəli olmayan, gəmi ilə təşkil olunmuş maraqlı dəniz səyahəti. Turizmin inkişaf etmiş növlərindən biridir” [Rəhimov 2011, 65].

Tur termininin definisiyasında və ya Azərbaycan dilindəki təyin formasında onun turist səfəri kimi izahına rast gəlirik. Buradan belə nəticə çıxır ki, Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasında alınma “tur” və onu Azərbaycan dilində “turist səfəri” terminoloji birləşməsi əvəz edir. Tur ümumi səfər, səyahət mənasına malikdir. Onu cins səviyyəsində olan termin kimi qəbul etmək olar. Bu halda kruiz, voyaj terminləri turun növləri kimi qeydə alınır.

Səfər, səyahət, gəzinti sözləri Azərbaycan dilinin turist terminləridir və beynəlxalq turist terminologiyasına daxil deyildirlər. Hər üç termin Azərbaycan turist diskursunda işlənir. Səfər və səyahət sözlərinin arasındakı əsas məna fərqi birinci sözün iki məntəqə arasında yerdəyişməni xarakterizə etməsidir. Səyahət sözündə isə məntəqələrin sayı iki ilə məhdudlaşmır. Yəni səyahət sözündə daha çox yeri gəzmək, daha çox yerə getmək çaları vardır.

Kruiz beynəlxalq termini daha əvvəllər yalnız gəmi ilə səyahəti ifadə etmişdir. Hazırda qatar, yaxta ilə kruizlər təşkil olunur. Kruiz terminin daha iki fərqləndirici əlaməti vardır. Kruiz səyahət xarakterlidir və dairəvi marşruta malik olur. Turistlər bir məntəqədən digərinə getməklə (A-dan B-yə, B-dən C-yə və i.a.) səyahət edirlər. Sonuncu məntəqədən səyahətin başlanğıc məntəqəsinə qayıdış olur.

Voyaj gəmi ilə çox uzaq yerə səfər mənasındadır. Gəmi ilə həyata keçdiyinə görə onun turist diskursunda kruizin sinonimi kimi işlənməsi müşahidə edilir.

Gəzinti termini turistin lokal yer dəyişməsinə ifadə edir. Turoperator turistlər üçün onların qaldıqları turdüşərgədən yaxınlıqdakı meşəyə, çayın sahilinə, dağa və s. gəzinti təşkil edə bilər. Yaxud turproqramı bu cür gəzintilər daxil edilə bilər.

Terminoloji siyahıda termin variantları kimi qeydə alınmış bu terminlərin müqayisəsi göstərir ki, onlar fərqli terminlərdir və fərqli anlayışları ifadə edirlər. Standartlaşdırma nəticəsində aşağıdakı terminoloji sıralar alınır:

Tur – Turist səfəri

Kruiz – Kruiz; qeyri-standart variant – gəmi səyahəti

Voyaj – Voyaj

Səfər, səyahət, tur, turist səfəri, kruiz, voyaj turist diskurslarında sinonim və ya substitut kimi işlədilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, termin kontekstdən asılı deyildir və diskursda terminin həmişə özünün dəqiq terminoloji mənasında işlənməsinə ehtiyac olmur. Belə diskurslarda təkrar və tautologiyaları aradan qaldırmaq məqsədilə bir-birindən fərqli terminoloji mənası olan terminlərin bir-birinin əvəzinə işlətmək olur. Bu halda kontekst onların mənasının aydınlaşdırılmasına kömək edir.

Yuxarıda verilmiş tur – turist səfəri cütündə standart termin birinci yerdə duran tur termini olur. Unifikasiya bu terminin standart kimi qəbul edilməsini zəruriləşdirir. Tur beynəlxalq və eyni zamanda beynəlmiləl turizm terminidir.

Sahə terminologiyalarının tədqiqatçıları bəzən izahlı lüğətin hazırlanmasını verilmiş sahə terminlərinin unifikasiya və standartlaşdırması ilə eyniləşdirirlər. Məcələ, S.Kərimov yazır: *“Terminologiya probleminin həlli hər bir sahənin səviyyəsini nəzərə almaqla hazırlanan izahlı terminoloji lüğətlərin yaradılması deməkdir”* [Kərimov 2003, 17]. Müəllif izahlı lüğətin yaradılması ilə sahə terminologiyasının problemlərinin həlini tapması fikrini irəli sürür. İzahlı lüğət sahə terminologiyasının nizama salınması, unifikasiyası və standartlaşdırılmasında tətbiqini tapır.

Bununla belə, izahlı lüğət üç mərhələnin heç birinin tam yerinə yetirilməsi faktını təsdiq etmir. İzahlı lüğətdə bir çox terminlərin əsas variantı yer alır. Bu baxımdan lüğətdə unifikasiyaya müəyyən səviyyədə reallaşır. İzahlı lüğətdə terminlərin definisiyası verilir. Standartlaşdırma üçün bu, vacibdir.

Standartlaşmada terminoloji sistem və onu təşkil edən terminlər üçün nomativlər müəyyənləşdirir. Standart siyahısında terminin dildəki dəqiq yazılışı verilir, onun qeyri-standart variantları və beynəlxalq qarşılığı qeyd edilir. Bundan başqa terminin beynəlxalq dillərə tərcümələri, eləcə də əgər varsa, ixtisar variantı göstərilir. Sahə terminologiyasının hər hansı terminin beynəlxalq standartı varsa, bu, standart siyahısında qeyd olunur.

Standart siyahısında tezaurus metodundan istifadə edilir. Bu, termin və onun derivatlarının, tərkibində eyni komponent olan terminlərin ardıcıl sıralanmasına imkan verir. Bu halda standart kimi qəbul edilmiş komponentin, terminin təkrar standartlaşma prosesi baş vermir. S.Sadıqova göstərir ki, tezaurus informativ məqsəd daşıyır, bu və ya digər terminin sistemdəki yerini təyin edir. Tezaurus hər bir terminin iştirak etdiyi sözforma və söz birləşmələrini qeydə almağa zəmin yaradır. Tezaurusda standart

terminlər arasında sərt iyerarxik münasibət qurulur [Sadıqova 2015, 233 – 234].

Ədəbiyyat

- İsmayılova, M. 1997. *Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili*. Bakı: Ozan.
- Kərimov, S. 2003. *Texniki elmlər üzrə Azərbaycan dilində terminologiyanın indiki vəziyyəti və təkmilləşməsi yolları*. Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm.
- Qasimov, M.Ş. 1973. *Azərbaycan terminologiyasının əsasları*. Bakı: Elm.
- Məmmədli, N.B. 1998. *Yunan və latın mənşəli beynəlmiləl termin elementləri*. Bakı: Elm.
- Rəhimov, S. 2011. *Beynəlxalq turizmdə işlədilən termin və anlayışların izahlı lüğəti (ingiliscə-azərbaycanca)*. Bakı: ATİ nəşri.
- Sadıqova, S. 2011. *Azərbaycan dilinin terminologiyası*. Bakı: Elm.
- Sadıqova, S. 2015. *Azərbaycan dilində terminologiyanın standartlaşdırma formaları*. Bakı: Elm.
- Turizm sahəsi üzrə ingiliscə-azərbaycanca lüğət*. 2016. Layihə. Bakı: TU.
- Большой англо-русский словарь*. 1987. Т.1. Москва: Русский язык.
- Даниленко, О. В. 2011. *Становление и развитие английской туристской терминологии и их экстралингвистической обусловленности: дис ... канд. филол. наук*. Омск.
- Долженко, Г. П., Савенкова Л. Б. 2011. “Термины «туризм» и «турист» в русской лексике: хронологический аспект”. *Географический вестник* 4. 74 – 77. Москва.
- Дорофеева, А. А. 2017. *Еще раз о происхождении терминов «турист» и «туризм»* / [https:// docs.yandex.ru/docs/](https://docs.yandex.ru/docs/) Дорофеева.
- Канделаки, Т.Л. 1970. “Работа по упорядочению научно-технической терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом”. *Лингвистические проблемы научнотехнической терминологии*. 40 – 53. Москва: Наука.
- Маркова, Е.И. 2014. “Займствованная лексика в сфере туризма”. *Молодой ученый*, 682 – 684. Москва. <http://moluch.ru/archive/60/8878>
- Сенин, В.С. 2005. *Организация международного туризма*. Москва: Финансы и статистика.

The Borrowed Tourism Terms in Azerbaijan Language and their Regulation Process

Laman Hasanova¹

Abstract

In the article were studied borrowed tourism terms used in Azerbaijan language and their regularization and unification issues. It is determined that the development of the tourism field determines the formation and development of the tourism lexicon. The expansion of Azerbaijan's relations with other countries necessitates the use of borrowed in the language along with national terms. Since tourism as a field of science is formed in more developed countries, the terms borrowed in tourism terminology are also increasing rapidly. As the number of tourism terms in the language increases, issues such as regulation and unification of terms become more relevant. Variations and parallels are observed in tourism terminology, which makes it necessary to define the norms for the terms, to apply the principles for their regulation and systematization in the article, many borrowed tourism terms are analyzed from this aspect and their correct use in Azerbaijan language is shown.

Key words: *Azerbaijan language, borrowing tourism terms, regularization, unification, variability.*

References

- İsmayılova, M. 1997. *Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili*. Bakı: Ozan.
- Kərimov, S. 2003. *Texniki elmlər üzrə Azərbaycan dilində terminologiyanın indiki vəziyyəti və təkmilləşməsi yolları*. Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm.
- Qasımov, M.Ş. 1973. *Azərbaycan terminologiyasının əsasları*. Bakı: Elm.
- Məmmədli, N.B. 1998. *Yunan və latın mənşəli beynəlmiləl termin elementlər*. Bakı: Elm.
- Rəhimov, S. 2011. *Beynəlxalq turizmde işlədilən termin və anlayışların izahlı lüğəti (ingiliscə-azərbaycanca)*. Bakı: ATİ nəşri.
- Sadıqova, S. 2011 *Azərbaycan dilinin terminologiyası*. Bakı: Elm.

¹ Laman Hasanova – Senior Researcher, Institute of Linguistics named after I. Nasimi, Azerbaijan National Academy of Sciences. Azerbaijan, Baku.

E-mail: lemanheseneli@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7205-0707

For citation: Laman Hasanova. 2024. "The Borrowed Tourism Terms in Azerbaijan Language and their Regulation Process". *Uzbekistan: Language and Culture* 3: 22 – 35.

- Sadiqova, S. 2015. *Azərbaycan dilində terminologiyanın standartlaşdırma formaları*. Bakı: Elm.
- Turizm sahəsi üzrə ingiliscə-azərbaycanca lüğət*. 2016 Layihə. Bakı: TU.
- Bolshoy anglo-russkiy slovar*. 1987. T.1. Moskva: Russkiy yazıq.
- Danilenko, O.V. 2011. *Stanovlenie i razvitie angliyskoy turistskoy terminologii i ix ekstralingvisticheskoy obuslovlennosti: dis ...* kand. filol. nauk. Omsk.
- Doljenko, G. P., Savenkova L. B. 2011. "Termini «turizm» i «turist» v russkoy leksike: xronologicheskiy aspekt". *Geograficheskiy vestnik* 4. 74 – 77. Moskva.
- Dorofeeva, A. A. 2017. *Yeshe raz o proisxojdennii terminov «turist» i «turizm»/* [https:// docs.yandex.ru/docs/ Dorofeeva](https://docs.yandex.ru/docs/Dorofeeva).
- Kandelaki, T.L. 1970. "Rabota po uporyadocheniyu nauchno- texnicheskoy terminologii i nekotorie lingvisticheskie problemi, vznikayushie pri etom". *Lingvisticheskie problemi nauchnotexnicheskoy terminologii*. 40 – 53. Moskva: Nauka.
- Markova, Y. I. 2014. "Zaimstvovannaya leksika v sfere turizma". *Molodoy ucheniy*, 682 – 684. Moskva. [http://moluch.ru/ archive/60/8878](http://moluch.ru/archive/60/8878)
- Senin, V.S. 2005. *Organizatsiya mejdunarodnogo turizma*. Moskva: Finansi i statistika.